

Geolingüística. Trabajos europeos. Editado por Pilar García Mouton. Biblioteca de Filología Hispánica. Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Madrid. 1994.

No Congreso Internacional de Dialectoloxía que tivo lugar en Bilbao no 1991, dedicado a Lucien Bonaparte afirmou-se que este podía ser considerado como un dos principais precursores dos estudos dialectolóxicos e xeolingüísticos a escala internacional, coa publicación das diversas traducións do Evanxeo de S. Mateo no 1861. Se deixamos esta primeira experiencia á parte e outros antecedentes de notable importancia, a xeografía lingüística nace verdadeiramente con Gilliéron no 1903 coa publicación do Atlas Lingüístico de Francia. O camiño percorrido desde aquela, así coma os avances tanto na metodoloxía como nos medios empregados foi enorme, aínda que o espacio de tempo fose ben curto.

Un dos trazos máis salientables nos traballos de xeolingüística que se están levando a cabo na actualidade é a introducción da informática, que automatizou case na súa totalidade a elaboración dos atlas, permitindo opcións impensables a principios de século, como por exemplo a posibilidade dos Atlas falantes ou sonoros, que xa son unha realidade a través do CD-ROM (crf. por ex. o ALD).

Cando a Lucien Bonaparte se lle ocorreu a idea de contrastar un mesmo texto en diversas linguas europeas, ou mesmo cando Gilliéron comezou as enquisas do ALF, seguro que nin sequera sospeitaron que menos dun século despois se estarían elaborando Atlas de dominios territoriais e lingüísticos tan amplos coma o europeo, o románico, o eslavo ou o xermánico. Así hoxe en día os lingüistas falan xa de varias xeracións de atlas: rexionais, nacionais, continentais, de dominios lingüísticos supranacionais, como veremos nos diversos artigos do libro.

O que queda por facer tamén é moito: pódese pensar nun atlas mundial, pero antes quedan moitas pequenas rexións por estudar, moitos atlas por rematar, e unha posibilidade xa ensaiada nalgúns países: os novos atlas ou segundos atlas dun mesmo dominio lingüístico, de xeito que se poida coñecer-la evolución dunha lingua nun espacio de tempo determinado.

Os artigos que compoñen esta obra presentan cadanseu atlas de diversas comunidades lingüísticas europeas:

- atlas de dominios supranacionais, o que M. Alinei chamou atlas da cuarta xeración: europeo e románico.
- atlas nacionais: portugués e italiano
- atlas de pequenos dominios: vasco, de Cantabria, de Castela-A Mancha, do ladino central, galego, siciliano e catalán.

Evidentemente aquí non está todo o que se está facendo, e moito menos o que está feito, pero si unha moi boa mostra das diversas variedades tanto de metodoloxías coma de dominios lingüísticos.

Tódolos artigos tratan unha serie de aspectos coincidentes:

1- Pasado e xénese do atlas.

2- Metodoloxía, onde se inclúen sobre todo datos técnicos:

- cuestionario: número de preguntas, bases e criterios de realización

- rede da enquisa: número de puntos, criterios de elección

- investigadores, modus operandi

- informantes: características, criterios de elección

- transcricións e gravacións

- informatización

3- Estado actual dos traballos; publicacións

4- Perspectivas de futuro

Pero cada un deles céntrase en características específicas, en problemas concretos ou en realizacións especiais que non son norma.

De seguido imos ver un por un, cada artigo, destacando aquilo que consideramos máis importante ou máis peculiar.

“L’Atlas Linguarum Europae: risultati, struttura, storia, prospettive”

por Mario Alinei

O primeiro dos artigos é o referido ó atlas europeo. Con 7 volumes publicados e 12 máis proxectados o ALE é o maior atlas existente ata agora: xeograficamente abarca toda a Europa e lingüisticamente engloba 22 grupos lingüísticos e 6 familias de linguas.

O conxunto da obra, financiada pola Unesco, está realizada por autores de diversas nacionalidades, e na súa elaboración poden diferenciarse claramente dous períodos segundo a localidade que funciona como centro de coordinación: tedesco-holandés e tedesco-italiano.

M. Alinei, trata no seu artigo da estrutura organizativa e científica do ALE, da súa historia e, sobre todo do interese e finalidade dun atlas de tal amplitude (que el cualifica como un atlas da cuarta xeración) que, ó seu ver céntrase nos seguintes aspectos:

- sería a resposta a unha esixencia xeral, resultado da identidade europea.

- como atlas da cuarta xeración remata un camiño que se inicia cos atlas rexionais ou mínimos, e que pode rematar cun atlas mundial.

- como un atlas interpretativo, onde a cultura material é a base da cultura lingüística, o ALE é un atlas que ó lado da tradicional interpretación onomasio-lóxica engade unha interpretación motivacional.

- como innovación lingüística: o que el chama cartografía motivacional, moi productiva cando se confrontan grupos lingüísticos diversos. Esta metodoloxía permite centrarse na identidade da representación ideolóxica e cultural, contribuíndo ó estudio dunha metalinguaxe motivacional, común a tódalas linguas do mundo, e tamén ó estudio comparado da historia cultural.

- ofrece novos puntos de vista para o problema das orixes das linguas e dos pobos europeos.

- é o reflexo dunha estrutura xeolingüística na que cada elemento determina ós outros.

- como modelo de colaboración internacional. A partir da experiencia do ALE nace a Asociación Internacional de Dialectoloxía e Xeolingüística, e amparado por el xorde a idea do ALIR que logo veremos.

Para concluír, o autor dános dúas notas máis que contribúen ó interese do ALE: por unha parte supón a realización de atlas rexionais ou nacionais inexistentes, á vez que é unha fonte de inspiración para proxectos similares (coma, por exemplo, o ALIR).

“Atlas Lingüístico y Etnográfico de Cantabria. Cuestionario”
por Manuel Alvar

Manuel Alvar, o gran impulsor da xeografía lingüística en España, (é autor, entre outros, do ALEA, ALEANR, ALEICan...) fai unha presentación dos datos técnicos do ALCant, e danos a coñece-lo cuestionario empregado. A estrutura organizativa deste atlas é semellante á utilizada polo autor nos seus atlas anteriores.

Insiste no feito de que os atlas mínimos ou rexionais, como o ALECan, non son atlas menos importantes cós de grandes dominios. Os adxetivos “mínimo” ou “rexional” fan referencia á extensión do territorio, nunca á calidade da obra.

O autor móstrase preocupado pola erosión que sofre a vida patrimonial, o que leva consigo unha forte erosión de campos léxicos porque a lingua reflicte as mutacións que se producen na sociedade.

“Historia y futuro del Atlas Lingüístico Vasco (EHHA)”
por Gotzon Aurrekoetxea e Xarles Videgain.

Os autores deste artigo conforman a dirección técnica do EHHA, un atlas que comezou a elaborarse no 1986, cando a subvención dos poderes públicos fíxo posible o inicio dos traballos. Quizais o problema máis importante do Atlas Vasco é a época tardía en que empezou a realizarse, tendo en conta as fondas transformacións socioeconómicas producidas nos últimos tempos: “se as cousas e as ferramentas cambian co tempo, con elas tamén cambian as palabras”. A isto hai que engadirlle, aínda, a progresiva implantación dunha lingua vasca unificada e supradialectal. Sen embargo, os investigadores do EHHA puideron comprobar como a fala é suficientemente resistente ó cambio, e estes problemas non afectaron excesivamente ó vasco.

O artigo céntrase fundamentalmente en dous aspectos: na metodoloxía escollida para a realización do Atlas e na informatización do proxecto.

En canto ó futuro, pénsase na realización dun atlas sonoro, segundo o modelo do realizado para o ladino central por Hans Goebel que veremos máis detidamente.

“Un projet européen de Géolinguistique: l'Atlas Linguistique Roman.”
por Michel Contini

O ALiR, coordinado polo Centro de Dialectoloxía da Universidade Stendhal de Grenoble, que é a promotora, é outro dos atlas supranacionais que nos presenta o libro. Nel estúdiáanse tódalas linguas románicas europeas.

Michel Contini, director da obra, despois de encadrarla dentro da historia da Xeolingüística e de poñer de manifesto a súa filiación con respecto ó ALE presenta o organigrama do ALiR, a relación dos investigadores participantes, e os materiais que serven de base para a realización deste atlas.

En canto á rede salienta a súa articulación en casas ou cuadrículas que poden contar con varios puntos no seu interior. As formas cartografables non son escollidas só pola súa frecuencia de aparición, senón tamén pola importancia ou orixinalidade que lle concede o autor do mapa en concreto.

En canto ós cuestionarios, o director do ALiR destaca a importancia que se concede á fonética histórica, á fonoloxía e á morfoloxía, aspectos máis esquecidos dos atlas anteriores.

Despois de explica-lo proceso de realización dos mapas, o autor ofrécenos unha visión global do que será a obra na súa totalidade, que previsiblemente constará de 11 volumes.

“El Atlas Lingüístico y etnográfico de Castilla-La Mancha. Materiales fonéticos de Ciudad Real y Toledo”

por Pilar García Mouton e Francisco Moreno Fernández

O deseño teórico do ALEcMan é coincidente co de tódolos atlas dirixidos por Manuel Alvar. Os autores do artigo destacan, fronte ós demais atlas, os seguintes puntos:

- A participación sistemática de dous informantes (home e muller) que reparten o contido dun cuestionario e duplican algúns apartados. Isto permite establecer unha comparación dos comportamentos lingüísticos dos dous sexos, onde se están atopando diferencias significativas.

- As enquisas nas capitais de provincia fanse con métodos de investigación sociolingüística, traballando con tres variables fundamentais: sexo, idade, nivel de instrución, en busca de materiais correspondentes a tres rexistros: formalidade máxima, media e mínima.

- En canto á selección da rede de puntos destaca o protagonismo que se lle outorga á “comarca funcional”.

A segunda parte do traballo está dedicada ó exame dos materiais fonético-fonolóxicos recollidos nas enquisas das provincias de Ciudad Real e Toledo; onde se pode observar con claridade o proceso de debilitamento que sofre o /s/ implosivo, a tendencia a neutralización de /r/ e /l/ en determinados contextos e a forte presenza do “yeísmo”.

“L'Atlas Linguistique du ladin central et des dialectes limitrophes (première partie, ALD I)”

por Hans Goebel

Comeza o artigo cunha moi ben esquematizada e breve descrición dos datos técnicos: enquisas, rede de puntos, cuestionario, informantes e investigadores, transcripción e gravación das enquisas, tratamento dos datos sonoros, estado dos traballos, financiamento, futuro (ALD II) e proxectos de publicación. Resultan especialmente interesantes:

- A realización do que Goebel chama enquisas diastráticas: dúas series de entrevistas feitas a falantes diferentes socialmente.

- O almacenamento nun banco de datos sonoro coas enquisas gravadas na súa totalidade co fin de constituí-la versión sonora do ALD, paralela á versión cartografada: dous modos de presentación dos datos que non son excluíntes.

O resto do artigo céntrase maioritariamente na descrición deste atlas sonoro, presentado en 1990, e que ofrece as vantaxes dos traballos deste tipo: máxima fiabilidade e máxima seguridade para a conservación das enquisas, comodidade tanto á hora de realiza-las.

Hans Goebel, director do ALD, continúa logo cunha descrición das características técnicas e informáticas da obra, e explica as posibilidades de manexo que se ofrecen tanto na reprodución de datos sonoros, coma no manexo dos datos escritos e da pantalla; así, por exemplo á hora da reprodución dun texto almacenado en CD-ROM podemos escoller entre unha escoita liñal ou reiterativa a intervalos determinados...

Mirando para o futuro, e desde unha perspectiva diacrónica, coa axuda dos datos sonoros, será posible a comparación dos diversos estados dunha lingua con total fiabilidade.

“El Atlas Lingüístico Gallego”
por Manuel González González

O caso do ALG presenta a particularidade de tratarse dun dominio lingüístico conflictivo pola existencia de dúas linguas nun encontro diglósico: o galego e o castelán. Quizais por iso o ALG fora “unha necesidade para mostra-la personalidade diferenciadora do galego e ofrece-la riqueza lingüística e etnográfica interna”. A isto hai que engadir que no ano 1974, cando se iniciaron os traballos deste atlas, o galego era unha lingua sen normativizar. Mesmo os materiais das enquisas serviron para a elaboración das Normas Ortográficas e Morfolóxicas do Galego e para o Vocabulario Ortográfico da Lingua Galega, obras publicadas polo Instituto da Lingua Galega e a Real Academia Galega.

Outra particularidade salientable da historia da xeolingüística galega é o progreso que sufriu a investigación neste campo en moi pouco tempo: en 1970 non había case nada feito, nin sequera monografías lingüísticas, hoxe está publicado o primeiro tomo do Atlas e a punto de saí-lo segundo.

O primeiro punto que toca o artigo de M. González é a presenza de Galicia na cartografía lingüística, bastante modesta e sempre en atlas de grandes dominios; de aí xorde a necesidade dun atlas propio, antes de que as transformacións da civilización actual desgasten máis os modos de vida tradicionais, que son a fonte das enquisas xeolingüísticas.

A experiencia sobre o terreo permítelle a M. González poder opinar sobre os problemas que se presentaron no proceso de elaboración deste atlas. Expónseno-las circunstancias nas que foi elaborado, como culminación de pequenos traballos -teses, memorias, monografías- sobre a realidade lingüística galega que foron xurdindo a partir dos anos 70, especialmente a partir da cátedra de Constantino García. Neste momento, e co pretexto das enquisas para o ALE e o ALEP púxose en marcha a idea do Atlas Lingüístico Galego.

Con respecto ó cuestionario, o autor salienta dous aspectos: 1) A interconexión do ALG con atlas de dominios máis amplos. O ALG permite a comparación cos dominios románico e europeo xa que o cuestionario do ALE e do ALEP foron incluídos no do ALG; e isto sen abandona-la profundización na propia realidade, o que permite fixar con precisión os límites respecto das linguas e dialectos limítrofes. 2) Outro aspecto salientable, fronte a outros atlas, é a amplitude do cuestionario de morfoloxía verbal, esixible pola riqueza dialectal que ofrece o verbo galego.

Os criterios de selección dos puntos da rede coinciden cos doutros atlas: xeográficos, importancia das localidades, densidade de poboación, busca de fronteiras lingüísticas, puntos coincidentes cos doutros atlas, puntos alóglotas...

Os realizadores das enquisas, entre eles o autor do artigo, buscaron sempre o coñecido “informante ideal”, pero tamén se buscou xente nova para coñece-las innovacións lingüísticas, ou persoas de determinadas profesións en busca de léxico especializado.

Publicado o primeiro volume sobre morfoloxía verbal, está próximo a saí-lo segundo, un pouco retrasado, porque houbo que adaptarse ó proceso informatizado que se introduciu con el. Quedan á parte oito volumes máis.

Por último, Manuel González, que forma parte tamén do Consello de Redacción do ALiR, pon énfase no interese dos datos do ALG dentro do conxunto das linguas románicas a nivel internacional: o galego ofrece trazos singulares dentro do conxunto románico, aínda hoxe non estudiados en profundidade: a gheada, o sistema de sibilantes, a metafonía, a acentuación etimolóxica en diversas formas verbais, a diferenciación entre *che* e *te*, o pronome de solidariedade, voces pre-romanas no léxico, as interferencias lingüísticas co castelán, etc.

“Lo stato attuale dei lavori e le prospettive future dell'Atlante Linguistico Italiano”

por Lorenzo Massobrio

Lorenzo Massobrio, actual director da obra, centra o seu artigo en tres puntos principais, os cales constitúen os tres problemas claves que tivo que solucionar-lo ALI para saír adiante:

-o aspecto xurídico e institucional do Instituto dell'Atlante Linguistico Italiano

-o problema do financiamento da obra

-a busca dun editor e impresor do atlas, así como dunha entidade encargada da elaboración da base de datos e de todo o programa informático necesario.

En canto ó primeiro punto, a solución conséguese no 1988, cando o Instituto dell'ALI obtén o recoñecemento oficial de Centro Autónomo dependente da Università degli Studi di Torino, e pasa a ser un departamento universitario máis, con administración e persoal propio.

Con isto soluciónase, en parte, o problema do financiamento da obra, no que colaboraron tamén outras institucións como a Società Filologica Friulana (unha das promotoras do proxecto), do Ministero dei Beni Culturali ou o CNR. Ademais o proxecto do ALI conta con bolsas concedidas pola administración rexional italiana (rexión de Piemonte, do Val de Aosta, de Lombardia, etc). Isto garante, cando menos, a regularidade no funcionamento do ALI, e a estabilidade dos que participan na súa realización, situación que nunca se deu na longa vida do ALI. A partir disto adiántase notablemente nos traballos a pesar da dificultade que supón a riqueza dialectolóxica de Italia.

O último problema soluciónase cando o Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato accede a realizar tanto a edición e impresión do atlas coma a elaboración do programa informático e do banco de datos, necesario para un tratamento informatizado do material.

Paralelamente á solución destes problemas realizouse a fase preparatoria do atlas, de xeito que no 1985 xa se publicara o cuestionario; no 1986 publicouse o mapa dos nomes oficiais das localidades exploradas, e actualmente estase elaborando o deseño da publicación do atlas. Pola súa parte o comite de redacción examinou as enquisas realizadas e completou o cuestionario xeral.

Hoxe están en fase de corrección os primeiros cen mapas que conformarán o 1º volume, e en fase de preparación os mapas do 2º. L. Massobrio anúnciano-la inmediata publicación do 1º volume e a posibilidade, no futuro, de realizar un Atlas Rexional Italiano.

“L'ALS: un programma geolinguistico per la Sicilia dei nostri giorni”

por Giovanni Ruffino e Mari D'Agostino

Os autores comezan por defini-los obxectivos do proxecto do Atlas, presentado no 1989: 1) documenta-la condición dialectal do siciliano, 2) observa-la liña actual da fala, comprobando o dinamismo e a conservación, e 3) examina-la dinámica de variación en clave diatópica ou diastrática, é dicir, unha solución

equilibrada entre xeolingüística e sociolingüística, integrando os dous métodos. Estes detalles caracterizan o ALS fronte a outros atlas.

A área de investigación abarca toda a illa de Sicilia e o seu arquipélago, cunha situación lingüística riquísima por dúas razóns: a gran variedade de culturas e linguas das súas xentes, e pola convulsa historia que sufriu. Esta heteroxeidade condicionou a elaboración da rede de puntos da enquisa. Así á parte dunha rede base, establécense tres redes paralelas: etnográfica, variacional e mariñeira. Cada unha delas está destinada a un tipo específico de léxico e céntrase tamén nun tipo específico de localidades. A primeira busca dialectos nun estado máximo de arcaicidade, algo que non é alleo á maioría dos atlas; a rede mariñeira busca un léxico mariñeiro tradicional, abundante na illa; e a rede variacional comproba o dinamismo e o estacionamento sociolingüístico, fenómeno especialmente visible nas grandes cidades ou en puntos fortemente estancados ou recesivos.

Nun atlas variacional como o ALS desempeña un papel importante a cidade e a súa área de influencia, onde debido ó movemento socioeconómico (moi distinto ó doutros puntos) se conta cunha pluralidade de informantes, o que non implica discontinuidade metodolóxica. Estase creando o que Ruffino e D'Agostino chaman sociolingüística do territorio: trátase de relaciona-la dinámica interna dun espacio coa dinámica externa dese espacio.

Como no caso da rede, as enquisas deben responder ós obxectivos diferenciados que pretende o ALS. Para isto utilízase un cuestionario etnográfico, un variacional e un mariñeiro como complementos ó cuestionario base.

“O Atlas Linguístico-etnográfico de Portugal e da Galiza (ALEPG)”
por João Saramago

João Saramago, que pertence ó Centro de Lingüística da Universidade de Lisboa, ofrécenos unha visión das características e vicisitudes do Atlas de Portugal e Galicia, dende como foi concebido, no ano 1957, ata o lanzamento definitivo de proxecto no 1970.

Infórmanos sobre os campos semánticos contemplados no cuestionario, que permiten indagar en cuestións de natureza etnográfica, fonética, fonolóxica e morfofonolóxica.

J. Saramago fálanos tamén da rede, que inclúe, ademais de Portugal, as illas Azores, Madeira e tamén Galicia, rexión conflictiva en canto á súa asignación lingüística ó portugués. De calquera maneira parece ser que as enquisas non se van efectuar neste territorio.

Os traballos do ALEPG van, de momento, bastante lentos, ata o punto de que no 1990 se reduciu á metade o cuestionario existente, para cubrir máis rapidamente o territorio nacional. Unha nota especial: as enquisas son gravadas na súa totalidade e, aínda que non se prevé a realización dun atlas sonoro, estas gravacións posibilitan a realización de calquera outro traballo dialectolóxico.

“Atlas Linguistiques Roumains”
por Nicolae Saramandu e Ion Ionica

A pesar da precariedade de medios coa que se traballa neste país, isto non foi impedimento para que a xeolingüística en Romanía estea moito máis desenvolvida ca en moitas outras partes. Foi un dos primeiros países nos que se pode falar dun estudio científico das falas romanesas xa na metade do século XIX, con Harden. A causa quizais haxa que buscala, segundo a opinión dos autores deste artigo, en que os romaneses senten a lingua coma un verdadeiro vínculo máis alá das fronteiras impostas pola historia. Na actualidade conta con tres series de Atlas lingüísticos que representan tres etapas sucesivas na elaboración dos atlas:

1º) Weigand elaborou un atlas das falas daco-romanesas. Foi un dos fundadores, a nivel mundial, da dialectoloxía científica.

2º) Atlas Lingüístico Romanés, ALR. Elaborado polo Museo da Lingua Romanesa, comprende estudos sobre a distribución xeográfica das formas fonéticas, morfolóxicas, sintácticas, léxicas, e sobre a división dos dialectos romaneses e a súa estrutura dialectal. Realizado segundo o modelo de Gilliéron é un dos máis importantes de toda Europa.

3º) Novo Atlas Lingüístico Romanés, NALR. Atlas rexional, que, a unha distancia de 40 anos do ALR vai mostra-la evolución que sufriron as falas pola transformación da vida e tamén pola influencia da lingua literaria.

Este último atlas, o que fai é afondar nas anteriores enquisas, cun cuestionario que ten en conta o resultado das precedentes.

O NALR é, en realidade un conxunto de oito atlas rexionais, onde cada equipo traballa por separado, e en consecuencia, tamén o seu estado de elaboración se encontra en procesos diferentes.

Algunhas das innovacións máis importantes do NALR son:

- Publicación de datos complementarios ás enquisas: etnografía, demografía...

- Publicación de datos referidos ás enquisas, ás localidades, ós informantes...

- Gravación de textos dialectais para a publicación selectiva xunto co atlas.

Para rematar, os autores examinan cada un dos atlas rexionais, destacando as súas características máis importantes.

“Atlas Lingüístico del Domini Català: Estado de los trabajos”

por Joan Veny e Lidia Pons Griera

O dominio catalán tamén é un dos mellor estudiaados en canto á dialectoloxía e xeolingüística, ámbito no que conta xa desde antigo co Atlas de Griera. Despois dunha breve historia da Cartografía en Cataluña, J. Veny (director do ALDC) e L. Pons preséntanlo ALDC.

Entre as características comúns a tódolos atlas cabe destaca-la ausencia dun capítulo de fonética dentro do cuestionario, aspecto que se vai estudar a partir do léxico, obtendo así maior espontaneidade nas respostas. Rexeitaron o método de cuestionario a base de imaxes ou fotografías, que estaba previsto ó prin-

cipio, pola inseguridade dos informantes, ó se enfrontaren á interpretación das imaxes.

Respecto ós investigadores hai que destacar que hai un de cada zona dialectal investigada, feito importante para lograr así unha maior exhaustividade.

A total gravación das enquisas, trouxo consigo innumerables inconvenientes, polo que se abandonou despois de se realizaren algunhas delas.

En canto á base de datos, divídese en dúas partes:

- Parte Introdutoria: identificación de informantes e localidades.

- Parte Lingüística: na que se distingue a información vinculada á pregunta da información vinculada á resposta.

Despois de informárennos sobre o estado dos traballos, os autores anuncian a publicación dun volume de etnotextos e dun inventario de léxico dialectal.

MARI CARME GARCÍA ARES